

РАЗВОЈ ПОЕТИКЕ
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
ТЕОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ
КОД СРБА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CXCIII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 32

DEVELOPMENT OF
POETICS IN SERBIAN LITERATURE

SERBIAN LITERARY THEORY

Proceedings of the Round Table

”Development of Poetics in Serbian Literature – Serbian Literary Theory”,
held at the SASA, organized by the Committee for the Study
of the History of Literature on November 4, 2019

Accepted at the third online meeting of the Department of Language
and Literature, held on 23 June 2020, on the basis of reviews from
Academician *Nada Milošević-Dorđević* and
Corresponding Member *Slobodan Grubačić*

E d i t o r
Academician
ZLATA BOJOVIĆ

B E L G R A D E 2 0 2 0

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига СХСIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Књига 32

РАЗВОЈ ПОЕТИКЕ
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ТЕОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ
КОД СРБА

Зборник радова са Округлог стола
„Развој поетике српске књижевности – Теорија књижевности код Срба”,
одржаног у САНУ у организацији Одбора за проучавање
историје књижевности 4. новембра 2019. године

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности,
одржаном електронским путем 23. јуна 2020. године, на основу рецензија
академика *Наде Милошевић-Ђорђевић*
и дописног члана *Слободана Грубачића*

У р е д н и к
академик
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2020

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж: 300 примерака

ISBN 978-86-7025-873-0

Штампа
Colorgrafx, Београд

© Српска академија наука и уметности 2020

САДРЖАЈ

Љиљана Јухас-Георгиевска <i>Прозни жанрови старије српске књижевности</i>	7
Ljiljana Juhas-Georgievska <i>The Prose Genres of Old Serbian Literature</i>	21
Ирена Шпадијер <i>Поетички ставови српских средњовековних писаца</i>	23
Irena Špadijer <i>Poetic Standpoints of Old Serbian Writers</i>	31
Мирјана Д. Стефановић <i>Апорије периодизације књижевности</i>	33
Mirjana D. Stefanović <i>Aporien der Periodisierung der Literatur</i>	39
Михајло Пантић <i>Нацрт за историју српских ђесничких ђоеђика</i>	41
Mihajlo Pantić <i>An Outline of the History of the Poetics of Serbian Poetry</i>	51
Никола Грдинић <i>Теорија уметности код Срба – методолошка ђиђања</i>	53
Nikola Grdinić <i>Theory of Art in Serbia – Methodological Issues</i>	68
Тања Поповић <i>Источни канон, Slavia orthodoxa и српска књижевност новој доба</i>	69
Tanja Popović <i>The Eastern Canon, Slavia Orthodoxa and Serbian Modern Literature</i>	80
Зорица Несторовић <i>Однос античке и народне књижевности у ђоеђикама стилских ђраваца српске књижевности XIX века</i>	81
Zorica Nestorović <i>The Relationship Between Ancient and Folk Literature in the Poetics of the Style Directions of Nineteenth-Century Serbian Literature</i>	92
Ненад Николић <i>Фигура ђесника код Бранка Радичевића и ђоеђика српској романтизма</i>	93
Nenad Nikolić <i>Branko Radićević's Representations of Poet and the Poetics of Serbian Romanticism</i>	105
Душан Иванић <i>Почеци књижевнокритичке мисли о ђриђовијеђи у српској књижевности</i>	107
Dušan Ivanić <i>The Beginnings of Literary Criticism of the Short Story in Serbian Literature</i>	113

Драгана Б. Вукићевић <i>Реализам и реализми – њромена меѡаоквира у књижевноисторијском разумевању реализма</i>	115
Dragana B. Vukićević <i>Realism and Realisms – the Change of a Meta-Framework for the Literary-Historical Understanding of Realism</i>	127
Јован Делић <i>Поетика српске модерне и њени рефлекси у савременом српском ѡјесништву</i>	129
Jovan Delić <i>Poetics of the Serbian Modern and its Reflexes in Contemporary Serbian Poetry</i>	145
Славко Гордић <i>Поетичка усмерења српског ѡесништва на размеђу XX и XXI века</i>	147
Slavko Gordić <i>Poetic Tendencies of Serbian Poetry at the Turn of the 21st Century</i>	155
Марко Недић <i>Поетика социјалистичког естетизма? Генеза и рецеѡиција</i>	157
Marko Nedić <i>Poetics of Socialist Aestheticism? Genesis and Reception</i>	170
Снежана Миросављевић Милић <i>Савремене књижевнотеоријске ѡпарадигме и њихови рефлекси у ѡетички српске књижевности</i>	171
Snežana Milosavljević Milić <i>Contemporary Literary Theoretical Paradigms and Their Reflexes in the Poetics of Serbian Literature</i>	180
Радивоје Микић <i>Морфолошки аспекти романа у савременој српској књижевности</i>	183
Radivoje Mikić <i>Morphological Aspects of the Novel in Contemporary Serbian Literature</i>	196
Предраг Петровић <i>Авангарда као ѡетика ѡревновања ѡрадиције</i>	197
Predrag Petrović <i>Avant-Garde as the Poetics of a New Evaluation of Tradition</i>	208
Младенко Саѡак <i>Иманентне ѡетике у роману Омерпаша Латас Иве Андрића</i>	209
Mladenko Sadžak <i>Immanent Poetics in the Novel Omerpaša Latas by Ivo Andrić</i>	222

ПРОЗНИ ЖАНРОВИ СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ЉИЉАНА ЈУХАС-ГЕОРГИЕВСКА*

С а ж е т а к. – Пошто представи све прозне жанрове старе српске књижевности, аутор рада своју пажњу посвећује једном од најзначајнијих међу њима – житију. Прати развој тога жанра у првом веку његовог постојања (XIII – сам почетак XIV века). Полази од најстаријег дела, *Житија Свештої Симеона* од Светог Саве, које је написано око 1208. и представља интегрални део *Синуденичкої типики*. Мада ово дело формацијски (у саставу је типика) припада *кѣиѣиѣорским житијима*, оно својим обимом, видовима приступа јунаку, надилази уобичајене моделе и донекле се приближава развијеним житијима.

Житије Свештої Симеона од Стефана Првовенчаног (настало између 1208. и 1216) у раду се посматра у светлости житијног типа коме припада – *развијено (ојсежно) житије*. Пратећи даљи развој жанра, аутор рада се зауставља на *Житију Свештої Саве* од Доментијана (завршено 1242/43. или 1253/54. године). Приказује његове особености; одређује његову типолошку припадност (житије црквеног поглавара). Говорећи о житијним делима Теодосија Хиландарца (стварао крајем XIII и почетком XIV века), Љ. Јухас-Георгиевска указује да он прибегава другачијим поетичким решењима од Доментијана. Превасходно приповедач, у свом *Житију Свештої Саве* значајно смањује учешће поетско-реторских садржаја. У раду се назначава да је *Житије Свештої Петра Коришкої* од овог писца прво *житије јусѣињака* у српској литератури.

Кључне речи: стара српска књижевност, проза, жанр, типологија жанрова, микро-жанрови, XIII и почетак XIV века

Стара српска књижевност представља целовити систем; током свог петовековног трајања развила је низ књижевних жанрова са препознатљивим обележјима. Први књижевници, Свети Сава и Стефан Првовенчани заслужни су за утемељивање неких од најзначајнијих књижевних жанрова

---

* Филолошки факултет, Београд, Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима, и-мејл: ljiljanageorgievaska@yahoo.com

АВАНГАРДА КАО ПОЕТИКА ПРЕВРЕДНОВАЊА ТРАДИЦИЈЕ

ПРЕДРАГ ПЕТРОВИЋ*

С а ж е т а к. – У тексту се разматра питање (дис)континуитета које је српска авангарда у деценији након Првог светског рата успоставила према дотадашњој књижевној традицији, посебно на плану језика и система жанрова. У периоду авангарде далекосежно се заштрава однос између експлицитне, односно програмске, и имплицитне поетике што је један од момената који ће битно обележити токове касније српске књижевности. У оквиру епохе модернизма, која обухвата претежни део двадестог века, авангарда је, у делима Милоша Црњанског, Растка Петровића или Момчила Настасијевића, дала стваралачки легитимитет читавом низу нових књижевних поступака. Вредност и значај тих иновација биће потврђени али и преиспитивани у другој половини прошлога века.

Кључне речи: авангарда, традиција, поетика, жанр, језик, континуитет

У периоду авангарде, током друге и треће деценије прошлога века, дошло је до далекосежног редефинисања схватања традиције, језика, жанра и поетике. Управо поводом ових појмова могу се одредити не само неке кључне одлике авангарде него и отворити питање какве је све изазове она поставила пред савремену историју и теорију књижевности, па коначно и како је иницирала преокрет у самом поимању књижевности и уметности.

О авангарди се често говори кроз истицање њеног деструктивног и наглашеног антитрадиционалистички карактер, поготову ако имамо у виду манифесте и програмске текстове. Несумњиво да она има антитрадиционалистички набој, нарочито на својим почецима. Међутим, како је истакао Теодор Адорно „положај модерне уметности према традицији, односно то што се замера да је она негација или чак губитак традиције, условљено је променом унутар саме категорије традиције.”¹ Авангардни уметници устају

* Филолошки факултет Универзитета у Београду, и-мејл: pedja611@yahoo.com

¹ Teodor Adorno, *Estetička teorija*, prev. Kasim Prohić, Beograd: Nolit, 1979, str. 56.

против канонизоване, академске и елитистичке традиције, а величају ону која је непризната, неконвенционална и запостављена. Авангарда јесте феномен претходништва, али кроз сталну загладаност у прошлост и њено превредновање. Стога би, можда, било исправније говорити о авангарди као о поетици превредновања него као поетици оспоравања.

Тај сложен однос који авангарда има према традицији видан у раном опусу Милоша Црњанског, поготову у његовој, пре једног века објављеној, збирци *Лирике Ийџаке* (1919). Поезија Црњанског била је, како је приметио Зоран Мишић, „највиши уметнички израз послератне духовне климе разочарања и клонућа, безнадежног, нихилистичког непростајања на неподношљиве оквире грађанског морала.“² Стихови „Видовданских песама“ довели су у питање артизам из периода модерне али су и драстично оспорили етичке вредности на којима је почивао национални и културни идентитет. Оба ова момента очигледна су у песми „Споменик Принципу“ у којој се програмски негира читав Ракићев циклус „На Косову“, који је до данас остао парадигма аристократске визије прошлости и један од врхунских уметничких израза видовданске етике. У свега две строфе сажета је и распршена слика косовских оклопника, Симонидиних ископаних очију, Јефимијиног деспотског достојанства и видовданског завета:

„Слави и Оклопницима нек умукне пој.
Деспотица свети нек нестане драж,
Гладан и крвав је народ мој.
А сјајна прошлост је лаж.

А ко нас воли нек воли камен голи.
Нек пољуби мржњу и мртве.
Ископане очи, вино што се точи,
у славу Убиства и жртве.”³

Ови стихови засновали су један од највећих дисконтинуитета у српској поезији и култури, што је приметила већ оновремена критика која у бунтовном патриотизму младог Црњанског видела не само израз „језичке неписмености“ и „примитивизма“ него и „етичке и националне неосвешћености“.⁴ Али и за генерацију модернистичких „песника културе“ након Другог светског рата ово авангардно оспоравање националних вредности биће непривлачно, што је најочигледније у *Анџолоџији српској њеснишћ*–

² Zoran Mišić, *Antologija srpske poezije*, Beograd: Nolit, 1983, str. 134.

³ Милош Црњански, *Лирика Ийџаке*, приредио Гојко Тешић, Београд: Драганић, 1994, стр. 24.

⁴ В. о томе: „Критка о Лирици Ийџаке“, у: Милош Црњански, *Лирика Ийџаке*, приредио Гојко Тешић, Београд: Драганић, 1994, стр. 165–226.

ва (1964) Миодрага Павловића која, доследно инсистирајући на континуитету и културном памћењу, Црњанском додељује готово периферну позицију (заступљен је са свега две песме). Међутим, док са једном традицијском линијом полемише, лирски субјекат *Лирике Ишаке* успоставља везе са оним песничким поетикама и ауторима који су у доба модерне, на почетку двадесетог века, презрени или потцењени. Реч је првенствено о Лази Костићу и Бранку Радичевићу али и Владиславу Петковићу Дису чија је збирка *Ушћољене душе* (1911) својом цикличном структуром али и језичким и жанровским дисхармонијама својеврсна претходница Црњанском.

Управо у доба авангарде сазрева свест да књижевноисторијски развој није континуиран, прогресиван и праволинијски, него да у њему важнију улогу има динамика прекида и дисконтинуитета. Са канонизованом традицијом, како оном песничком из *Анџолоије новије српске лирике* Богдана Поповића тако и оном језичком, установљеном Вуковом реформом, прави се дисконтинуитет који је заправо значао успостављање нових веза са оним доменима културе, књижевности и језика који су до тада били непризнати, скрајнути или запостављени. Такви ставови кристализују се паралелно и у књижевном стваралаштву и теоријским размишљањима о књижевности.

Ако се вратимо Црњанском, приметно је да се у његовој поезији напуштају парнасовски и ларпурлартистички идеали из доба модерне али, како смо истакли, и заснивају везе са романтичарским наслеђем Бранка Радичевића, који је гласноговорник етеризма у драми *Маска* (1918), и Лазом Костићем, песником презреним од стране академске критике коју репрезентују Богдан Поповић и Јован Скерлић. Међутим, Црњански ће отићи и даље нашавши поетичко упориште у активирањем заборављеног и Вуковом језичком реформом потиснутог културног наслеђа, од осамнаестог века до Јакова Игњатовића. У исто време Растко Петровић или Момчило Настасијевић поново уводе у токове српске књижевности богати распон средњовековне духовности и имагинације. Реч је заправо о оном феномену који ће Петер Биргер назвати „универзалном расположивошћу уметничких средстава“ као једном од кључних одлика авангарде коју ће она у наслеђе пренети не само модернизму него и постмодерном добу. До појаве авангардних покрета уметнички развој почивао је на употреби стваралачких поступака ограничених епохалним стилем из којег се само до одређене границе могло искорачити. Насупрот томе, „авангардни покрети су пре укинули могућност једног епохалног стила и уздигли на ниво расположивости уметничка средства прошлих епоха.“⁵

Као једна од водећих фигура српске авангарде Црњански ће почетком двадестих година прошлог века понудити и ново тумачење и вредновање наше реалистичке традиције деветнаестог века, издвојивши опус Јакова

⁵ Peter Birger, *Teorija avangarde*, prev. Zoran Milutinović, Beograd: Narodna knjiga, 1998, str. 27.

Игњатовића. У тексту *Спогодишњица Јакова Игњатовића* из 1922. године Црњански овом писцу даје изузетно место – Игњатовић је „највећа личност нашег реализма” чији романи *Вечийи младожења*, *Триен сјасен* и *Пайница* данас треба „да су на сваком столу”.⁶ Овако високо мишљење о Игњатовићу, које превазилази дотадашње књижевноисторијске оцене, на пример Вуловићеву или Скерлићеву – чију монографију о Игњатовићу Црњански иронично помиње („Скерлић је у својој студији о Јаши Игњатовићу умео да остане здрав”) – аутор оправдава низом ставова који би се могли одредити и као аутопоетички. У тексту објављеном годину дана након *Дневника о Чарнојевићу* Црњански имплицитно успоставља књижевне и поетичке везе са Игњатовићем, читајући његове романе у духу своје суматраистичке поетике. Док је дотадашња критика у Игњатовићевим романима видела одлике „сировог” реализма, односно оријентацију на приказивање ниских, приземних видова живота, како је то истицао Скерлић, дотле Црњански у томе види изразите лирске и метафизичке кавалитете, првенствено трагизам индивидуалне и колективне пролазности. И један и други романописац деле исти географски простор, али и блиско културноисторијско искуство читавог једног нација, које Црњански у Игњатовићевим делима овако доживљава: „Видели би да имамо читав један крај где смо изумрли. Посматрали би велику лешину наших гладних и ситих, блудних и невиних, богатих и убогих, тамо горе крај Дунава где смо оставили празне цркве и гробља (...). Лешина исељеног Чарнојевића лежи прострта, испред лепих драперија и завеса осталог народа”.⁷ Однос тела и духа о коме Црњански пише у овом есеју, као да је одломак из *Дневника о Чарнојевићу* или бар нека врста поетичког коментара уз тај роман и доцније *Сеобе*: „Како би било дивно осетити да само дух нико и ништа не каља. И болове и очајања и лудило сагледати опет у животу, трбусима и месу. Али и тада би у овим мамурним, од блата створеним, оживелим телесима, што се тетуралу кроз љубавни смех и плачући глад, осећали дубоку дивну даљину и могућност стапања живота са водама што остају воде, небесима која су вечна и ваздухом око свега, јер земља је једна.”⁸ Црњански помиње и толико оспоравани и кућени Игњатовићев језик који тако „искварен” и „разбарушен” сасвим одговара романескној визији света, дајући осећај „понижености, јер смо свуда били и јер су нас за све употребљавали”, што ће одговорати егзистенцијалној и историјској позицији Вука Исаковича у *Сеобама*, који говори управо једним старим и „исквареним” језиком.⁹ Оваквим,

⁶ Милош Црњански, *Есеји и прикази*, Нови Сад: Матица српска, 1991, стр. 93.

⁷ *Истио*, стр. 95.

⁸ *Истио*, стр. 96.

⁹ Уп. о Игњатовићевом језику и стилу Скерлићеву оцену, која се у ублаженом облику и данас понавља: „И каква невештина и немарност у писању, какве погрешке у стилу овога неписменог писца! Несумљиво је да је он најнеписменији од свију наших познатих писаца!”

аутопоетички осенченим, читањем Милош Црњански превреднује Игњатовићево место у историји српског романа, сматрајући га нашим највећим романописцем 19. века. Данас се може говорити о једној од магистралних линија српског романа која је обележена темом националних и индивидуалних сеоба на средњоевропском геополитичком и геопоетичком простору, што се може пратити од романа Јакова Игњатовића, преко Милоша Црњанског и Данила Киша до Драгана Великића.

За разлику од књижевних иновација из прошлих епоха, авангардна уметност донела је нешто суштински ново. Нове технике и поступци уметничког стварања ретроактивно су деловали на рецепцију целокупне дотадашње уметности и културе. Жерар Женет показује овај процес на примеру апстрактног сликарства које „повратним ефектом, исто једноставним колико делотворним, стално позива да се све фигуративне слике посматрају као формални предмети, независно од њиховог иконичког садржаја – став који, наравно, не занемарује разматрање њиховог садржаја, већ се њему додаје, интензивније него кроз прошлост.“¹⁰ Надовезујући се на познати Елиотов, а потом и Борхесов став да сваки аутор „измишља своје претходнике“, Женет закључује да су фовисти, кубисти или апстрактни уметници остварили својим делима један специфичан, до тада у уметности непознат и парадоксалан стилски ефекат „на наше опажање њихових претходника који доприноси да их сада претвори у ‘претходнике’ сопствених претходника.“¹¹ И у књижевности је овај процес очигледан – „огољавањем“ поступака и форме, пародирањем, односно декомпозицијом наслеђених романескних конвенција, авангардни аутори Милош Црњански, Растко Петровић или Момчило Насастасијевић, изменили су рецепцију романтичарске поезије или реалистичке прозе. С друге стране, активирањем заборављеног или одбаченог културног наслеђа, поготову језика (преддуковска књижевна и језичка традиција од средњег века па до Милована Видаковића), они су то наслеђе поново укључили у токове српске духовности.

Индикативно је колико Црњански хвали „искварени“ језик Јакова Игњатовића, као што ће му због сличних разлога бити драги и Лаза Костић, Борисав Сатнковић и Дис. Одређење песничког језика као стилске деформације нормираног, књижевног језика једно је од препознатљивих обележја авангарде. У авангардном оспоравању књижевног језика, утемељеног Вуковом реформом и ставовима његових настављача окупљених у школи филолошке критике, постепено сазрева свест да нови, на основама народног говора, заснован стандардни језик није био спреман за све културне функ-

(Јован Скерлић, *Јаков Игњатовић*, Београд: Просвета, 1964, стр. 156).

¹⁰ Žerar Ženet, „Umetnost dovedena u pitanje“, *Figure V*, prev. Vladimir Kapor, Novi Sad: Svetovi, 2002, str. 255.

¹¹ *Isto*.

ције, поготову не за сложеније литерарне жанрове какав је роман или за филозофске и научне расправе.

У постхумно објављеној књизи *Заноси и њркоси Лазе Косџића* (1963) Станислав Винавер знатну пажњу посвећује питању ограничења које је српској духовности наметнуо народни језик, као и богатим изражајним могућностима које је имао одбачени славеносербски језик: „Славеносербски има извесне дражи, извесна високопарна каћиперства, кад жели да буде учен и уман, и кад се труди да буде топао и присно достојан предака, њихових подвига, њиховог благочашћа и њихове свете историје. Милован Видаковић преведен на коректан српски (како то предлаже Павле Поповић) изгубио би много – па можда и све. Милованова безазлена надахнута старинска језичка стилизација просто нас разоружава. Осећамо сав онај његов благодарни напор: да буде стари Србин и до краја Србин.”¹² Још експлицитније Винавер пише о музикалности Видаковићевог језика, дочаравајући је и својим понесеним стилем и одабраним архаизмима: „У невезаном слогу, склад се довићу до руководног начела које управља осећајима и мислима, тек код Милована Видаковића. У говорној мелодији Миловановој лежи драж овог писца нашег, који је слатким жаморима и освојио сва срца нашега света, жељна драгосне музике, жудна језичких милошти.”¹³ Управо у време авангарде долази до обнове такве музикалности прозне реченице, остварене преуређењем синтаксичког низа, али и специфичном рускословенском стилизацијом каква је активирана у роману *Сеоба* Милоша Црњанског. Истичући колико му је била важна језичка грађа из осамнестог века за остваривање особених лирских и метафизичких квалитета у овом роману, Црњански у једном доцнијем интервјуу примећује и ово: „Да није било Вука, наш језик би се сасвим другачије развијао, чак можда корисније у појединим стварима. Ви нисте могли да пишете о филозофији на нашем језику Вуковог доба, али је чистота Вуковог рада и чистота језика са којим се он појавио победила.”¹⁴ Већ први критичари *Сеоба* приметили су да Црњански не приповеда вуковским језиком и стилем. Тако Милан Богдановић вели да овај романијер „ломи и растаче онај укочени рационални ред речи који је код нас остао иза Вука” додајући на крају: „Остаје отворено питање, да ли Вукова реформа, поред све неизрачунљиве благотворности, није можда у извесном смислу зауставила и на другу страну обрнула нашу књижевну мисао одбацивши онако апсолутно језик и стил славјанских писаца.”¹⁵

¹² Stanislav Vinaver, *Zanos i prkosi Laze Kostića*, Novi Sad: Forum, 1963, str. 85–86.

¹³ *Isto*, str. 178.

¹⁴ Miloš Crnjanski, *Ispunio sam svoju sudbinu*, Beograd: BIGZ, 1992, str. 195–196.

¹⁵ Milan Bogdanović, „Seobe Miloša Crnjanskog”, *Stari i novi*, knj. III, Beograd: Prosveta, 1961, str. 235.

Књижевник чија је поетика најближа идеји о обнављању прекинуте српско-византијске језичке баштине, свакако је Момчило Настасијевић. Називајући га „свцем српскога језика и српског књижевнога исказа” Винавер у есеју из 1938. године истиче, блиско Хајдегерој тврдњи да је језик кућа бића, како Настасијевић верује да је тајна живота „у дубинама самога језика који се открива у ретке часове правим песницима, као и срце космоса.”¹⁶ Сведена првенствено на језичке могућности, Настасијевићева поезија, вођена поетичком замисли о матерњој мелодији као језичком, музичком и етнопсихолошком феномену, активира фолклорне и митолошке слике и значења али исто тако продира и у дубине средњовековног и хришћанског поимања света. Од циклуса „Јутарње”, којим се отварају Настасијевићеви лирски кругови, до „Бдења” па потом и „Глухота” и „Магновења”, дифузни подтекст ове поезије постепено се од усмене лирике отвара ка све запретијим наслагама језичког и колективног памћења. Од првог циклуса ка наредним може се пратити, како истиче Новица Петковић, „један дубок, рекли бисмо понорни пут који води у све древније слојеве усмене предаје, али и у средњовековно, хришћанско и мистично искуство сачувано у старосрпском језику.”¹⁷ Настасијевићев најочигледнији песнички додир са српском средњовековном књижевношћу видљив је на самом крају његовог живота и писања. У часопису *Хришћанска мисао* 1936. године објављује превод, тачније препев једног од најзначајнијих поетских текстова старе српске књижевности, *Слова љубве* деспота Стефана Лазаревића. Било би погрешно рећи да је Настасијевић овај препев потчинио сопственој поетици матерње мелодије. Напротив, пре би се могло тврдити да се у овом песничком преводу сажима целокупни дотадашњи песников дијалог са средњовековним књижевним и језичким искуством.

Наравно да не може, поготову из данашње перспективе, бити говора о оспоравању Вукове реформе, али може о њеним извесним ограничењима којих је постала свесна и покушала да их превазиђе авангарда повратком старијем, предвуковском језичком наслеђу. Језичко искуство, односно језички експеримент поезије Момчила Настасијевића, Растка Петровића и српских надреалиста, потреба да се створи посебан, заумни језик поезије остаће велико наслеђе авангарде које се може пратити све до новијег доба, са различитим исходиштима какви су, рецимо, неоавангарда, воковизуелна поезија и клокотризам.

Редефинисање жанровског система, од пародирања затечених конвенција до заснивања нових жанрова, следећи је одређујући моменат

¹⁶ Станислав Винавер, „Момчило Настасијевић“, *Критички радови Станислава Винавера*, прир. Павле Зорић, Нови Сад: Матица Српска, 1975, стр. 208.

¹⁷ Новица Петковић, „Језик, мелодија и поетика“, *Опелги о српским јесницима*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2004, стр. 204.

авангардне поетике. Авангарда у српској књижевности уочи Првог светског рата почиње управо Винаверовим пародијама на поезију коју је канонизовала антологија Богдана Поповића, а наставља се након рата *Лириком Ийаке* Милоша Црњанског у којој се систематски и поетички осмишљено пародирају песнички жанрови као што су молитва, ода, химна, здравица или дитирамб. Различите могућности заснивања једног жанра на конвенцијама других жанрова очигледне су у роману који почиње да усваја и модификује одлике периферних, „ванкњижевних”, односно документарних врста, какве су путопис, дневник, аутобиографија или писмо. Књижевност тако остаје стално отворена према разноврсној, до тада ванестетској грађи и феноменима (говорни жанрови, језик и форме субкултуре, „примитивна“, „наивна“ и дечја уметност). Уметничка пракса у двадесетом веку, почев од историјске авангарде, показује „општи феномен експлозије естетике изван институционализованих оквира предвиђених традицијом”.¹⁸ Управо је прожимање са „некњижевним” жанровима као другачијим облицима моделовања стварности и индивидуалног искуства, омогућило роману да преиспита и превазиђе дотадашња поетичка ограничења и заснује нове изражајне могућности. „Новаторство и јесте у томе”, примећује Јуриј Лотман, „да се принципи једног жанра преуређују, по законима другог, при чему се тај други жанр органски уписује у нову структуру и у исто време чува памћење о другом систему кодирања.”¹⁹ Авангардно прожимање жанрова и укидање граница, које је прокламовао естетицизам, између уметности и животне праксе, од пресудног је значаја за генерисање романа. Роман у авангарди настаје у интензивној вези са документарним врстама, интегришући и модификујући конвенције дневника, аутобиографије, путописа, али и изражајне могућности једног новог медија – филма. То није непроблематично мешање жанрова, јер се и романескне и конвенције документарног приповедања доводе у питање, преиспитују и иманентнопоетички оправдавају. То је најочигледније у Црњанскомом *Дневнику о Чарнојевићу*, где је однос романа и дневика у вези са егзистенцијалном и стваралачком потребом главног јунака да пише дневник, и Раствковом роману *Људи њоворе* (1931), где је жанровски однос романа и путописа предмет приповедачевих аутопоетичких рефлексција. *Бурлеска Госјодина Перуна Боја Грома* (1921) први пут у српској књижевности потврђује могућности роман као ушћа свих жанрова који интегрише све остале родове и врсте, заправо све могућности писма, док Краковљева *Крила* (1922) и *77 самоубица* (1923) Бранка Ве Пољанског заснивају роман као интермедијални жанр који користи могућности филмске наративе, односно ликовног колажа и фотографије.

¹⁸ Dani Vatimo, *Kraj moderne*, прев. Ljiljana Banjanin, Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo, 1991, стр. 55.

¹⁹ Јуриј М. Лотман, *Семјосфера*, прев. Веселка Сантини, Нови Сад: Светови, 2004, стр. 205.

По први пут се у *Крилима* Станислава Кракова роман остварује поступцима кинематографског приповедања, односно коришћењем кадрирања, сценичности и монтаже са којима тада експериментише филм.

Коначно, авангарда заснива и неке нове, само њој својствене жанрове, првенствено манифест као најважнији облик комуникације уметничких покрета са публиком и полемички наглашен покушај превредновања укуса а, затим, и књижевни часопис. Довољно је истаћи да је сваки од осам бројева часописа *Сведочанства* осмишљен и изведен као јединствена уметничка конструкција. Важно место у књижевном животу добија и форма есеја које пишу сви авангардни аутори као облика експлицитног изражавања својих поетичких ставова. Тако се за поимање авангарде као важно питање указује разумевање односа између експлицитне, имплицитне и иманентне поетике, од којих ова последња припада самим књижевним делима и обухвата експлицитне и имплицитне поетичке аспекте дела, поетичке исказе и поетичке фигуре.

Свој најочигледнији израз авангардна поетичка самосвест добија у форми манифеста и програмских есеја. И за један и за други тип текстова, који могу истовремено имати теоријски облик и иманентна уметничка својства, може се прихватити опште одређење програмска поетика. Међутим, важнија је разлика између манифеста као „метапоетског текста посебне намјене” који се непосредно обраћа, а неретко улази и у сукоб са читаоцем провоцирајући га не би ли „срушио његове естетске навике и створио нове”²⁰ и програмског есеја у којем аутор без полемичке заострености, у облику теоријског разматрања образлаже сопствене погледе о природи уметничког стварања. Док су манифести, какве у српској књижевности пишу Љубомир Мицић, Драган Алексић или Раде Драинац, заправо и сами специфична авангардна уметничка остварења са наглашеном функцијом естетске и етичке провокације, па су стога „непоздани водичи према књижевним и умјетничким структурама”²¹, дотле су есеји Милоша Црњанског, Растка Петровића или Станислава Винавера неупоредиво значајнији па и поузданији за тумачење српске авангарде.

Колико су неки од ових есеја од суштинске важности за разумевање авангарде и поготову њеног односа према традицији, говори текст Растка Петровића „Младићство народног генија“ (1924). Управо у овом програмском есеју Растко је најбоље објаснио природу језика модерне поезије. Алхемија речи за којом трагају песници од Рембоа до дадаиста, али и лингвистичка испитивања функционисања језика све интензивније се занимају за инфантилне језичке игре и искуство фолклора. „Цела поезија

²⁰ Aleksandar Flaker, „Avangardni manifest kao knjevna vrsta”, *Nomadi ljepote*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1988, str. 215–216.

²¹ *Isto*, str. 215.

подсвести, асоцијација, аутоматизама приближавала се и нехотице више народу, бројаницима, ако се тако сме рећи, но што је продужила уметност која непосредно била за њом.²² Овај дужи есеј у исти мах састављен је и као антологија усменог стваралаштва, својеврсна претходница каснијим антологијама Васка Попе какве су *Од златна јабука* или *Урнебесник*. Испитивање облика „модерног фолклора”, како га Растко назива желећи да нагласи блискост неких остварења усмене књижевности са језичким експериментом модерне поезије, дошло је као резултат ауторовог авангардног искуства у Паризу. Занимање фовиста за црначке артефакте или кубиста за иберијску пластику иницирали су Растково студиозно бављење старијим слојевим српске културе, од остатака паганских обичаја у лирским песмама до средњовековног фрескосликарства и архитектуре. „Био је први који је таквим очима гледао наш Средњи век очима песника Двадесетог века, очима које су већ биле виделе Сезанове, Ван Гогове, Гогенове, Деренове, Пикасове, Бракове слике.”²³

Жанровски различити текстови какви су песма „Суматра”, „Објашњење *Суматре*” из 1920. године, роман *Дневник о Чарнојевићу* али и поетична комедија *Маска* и песма „Етеризам” из збирке *Лирика Ишаке*, примери су различитих облика испољавања поетичке самосвести једног авангардног аутора. У тим текстовима суматраизам постоји првенствено као вид иманентне поетике неодвојиве од уметничке целине којој припада. Црњански никада није написао манифест нити објашњење суматраизма. У првом, програмском делу „Објашњења *Суматре*” бране се општи авангардни ставови о књижевности, а суматраизам се не помиње нити се објашњава у чему је његова специфичност. Суматраизам имплицитно постоји тек у другом делу „Објашњења”, у облику аутобиографски интониране приповетке у којој наратор говори о томе како је спознао „сву немоћ људског живота и замршеност судбине наше” и приметио „везе досад непосматарне”.²⁴ Као и у песми „Суматра”, у роману *Дневник о Чарнојевићу* суматраизам је поетички имплицитно уписан у саму структуру уметничког дела, како кроз експлицитне исказе јунака тако и кроз симболе, знамења и фигуре.

Изазови које историји књижевности упућује аванграда могли би се изразити речима којима је Валтер Бењамин описао покушај да се у модерно доба у хуманистичким дисциплинама успостави историја идеја – „из удаљених екстрема, привидних ексцеса у развоју, обелоданити конфигура-

²² Растко Петровић, „Младићство народног генија”, *Есеји и чланци*, Београд: Нолит, 1974, стр. 357.

²³ Marko Ristić, „Rastko Petrović (1957)”, *Prisustva*, Beograd: Prosveta, 1966, str. 175–176.

²⁴ Милош Црњански, „Објашњење *Суматре*“, *Српски књижевни гласник*, н. с., 1920, књ. I, бр. 4, стр. 268.

цију идеје као тоталитета обележеног могућношћу једног смисленог упоредног постојања таквих супротности.²⁵ У драматичним променама које су се десиле у уметности двадесетог века, историјска авангарда свакако је дала највише „удаљених екстрема и привидних ексцеса” тако да је сваки покушај да се о њој говори као о смисаоној целини, неизбежно праћен извесним степеном неповерења и сумњичавости. Уз извесно релативизовање, сагледавање њених ограничења и полемичке жустрине, о авангарди се данас може говорити и као о некој врсти поетичког складишта или експерименталног „терена“ на којем се уметност у двадесетом веку окушала у неким новим изражајним облицима и поступцима.

ЛИТЕРАТУРА

- Teodor Adorno, *Estetička teorija*, prev. Kasim Prohić, Beograd: Nolit, 1979.
- Walter Benjamin, *Porijeklo nemačke žalobne igre*, prev. Javorka Finci, Sarajevo: „Veselin Masleša“, 1989.
- Peter Birger, *Teorija avangarde*, prev. Zoran Milutinović, Beograd: Narodna knjiga, 1998.
- Milan Bogdanović, *Stari i novi*, knj. III, Beograd: Prosveta, 1961.
- Đani Vatimo, *Kraj moderne*, prev. Ljiljana Banjanin, Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo, 1991.
- Stanislav Vinaver, *Zanosi i prkosi Laze Kostića*, Novi Sad: Forum, 1963.
- Станислав Винавер, *Кријички радови Сјанилава Винавера*, прир. Павле Зорић, Нови Сад: Матица српска, 1975.
- Žerar Ženet, *Figure V*, prev. Vladimir Kapor, Novi Sad: Svetovi, 2002.
- Јуриј М. Лотман, *Семиосфера*, прев. Веселка Сантини, Нови Сад: Светови, 2004.
- Zoran Mišić, *Antologija srpske poezije*, Beograd: Nolit, 1983.
- Новица Петковић, *Оледи о српским ђесницима*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2004.
- Растко Петровић, *Есеји и чланци*, Београд: Нолит, 1974.
- Marko Ristić, *Prisustva*, Beograd: Prosveta, 1966.
- Aleksandar Flaker, *Nomadi ljepote*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1988.
- Милош Црњански, *Есеји и прикази*, Нови Сад: Матица српска, 1991.
- Miloš Crnjanski, *Ispunio sam svoju sudbinu*, Beograd: BIGZ, 1992.

²⁵ Walter Benjamin, *Porijeklo nemačke žalobne igre*, prev. Javorka Finci, Sarajevo: „Veselin Masleša“, 1989, str. 24.

Predrag Petrović

AVANT-GARDE AS THE POETICS OF A NEW EVALUATION OF TRADITION

S u m m a r y

The text discusses the issue of (dis)continuity established by the avant-garde in the decade after the First World War according to the literary tradition, especially in terms of languages and genre systems. During the avant-garde period the relationship between explicit or programmatic and implicit poetics was intensified, which was one of the moments by which the avant-garde would significantly characterize the tendencies of later Serbian literature. Within the era of modernism, which marks most of the twentieth century, the avant-garde provided creative legitimacy to a whole new set of literary practices, in the works of Miloš Crnjanski, Rastko Petrović or Momčilo Nastasijević. The value and importance of these creative practices were to be confirmed but also reexamined in the second half of the last century.